

Яр Славутич

Гамлетів монолог *To be, or not to be* у перекладі Леоніда Гребінки

Працюючи над статтею "To be, or not to be в українських перекладах", яка вміщена в першому випуску *Української Шекспіріяни на Заході* (1987), я усталив, що на той час існувало щонайменше 11 перекладів *Гамлета, принца данського*. Не всі вони надруковані повністю, деякі лише уривками; кілька спочивають у рукописах. Оскільки на Заході ще не було всіх томів київського шеститомника Шекспіра, що його випущено в світ 1984-1986 років, тяжко було передбачити, чийому перекладові надана першість у виданні, яке з'явилося накладом 68,000 примірників.

Незабаром усе з'ясувалося: у п'ятому томі київського видання *Твори в шести томах* уміщено повний переклад *Гамлета* пера Леоніда Гребінки. Отже, це правдоподібно дванадцятий переклад славетної трагедії Шекспіра, що її багато шекспірівців зараховують до найвизначніших творів англійського драматурга. Якщо ж рахувати лише повністю надруковані переклади, то це щонайменше восьмий – після відтворень Михайла Старицького, Пантелеймона Куліша, Юрія Федьковича, Віктора Вера, Юрія Клена, Григорія Кочура, Ігоря Костецького. Павлин Свенцицький переклав лише першу дію *Гамлета*, а переклади Гната Хоткевича, Якова Жарка та Михайла Рудницького, скільки відомо, не надруковані. Нібито ще в шістдесятих роках минулого сторіччя перекладав *Гамлета* Віт Косовцев, але його рукопису не знайдено. Була чутка про якийсь переклад С. Гусака.

Про особу Леоніда Гребінки (1909-1941) мало відомостей.¹ Як подає один «бібліографічний покажчик», його збірка поезій *Радість чорноземна* вийшла у світ 1930 р.² Трохи більше про нього є в дослідженні «Наукової думки»:

До 70-их років нашого століття з українською шекспірією не пов'язувано ім'я Леоніда Євгеновича Гребінки, який у 20-30 роках виступив на літературній ниві та часто друкувався в радянській періодиці, зокрема в журналі «Життя й революція». У 1939 р. він здійснив повний переклад «Гамлета» і передав машинопис до Київського українського драматичного театру ім. І. Франка. У воєнному лихолітті машинопис загубився, і лише в 70-их роках його віднайдено та передано до Архіву-музею літератури і мистецтва УРСР.³

Як повідомив (усно) Дмитро Павличко, колишній редактор журналу *Всесвіт*, Л. Гребінка загинув на фронті. Можна припускати, що він мав вищу закінчену освіту. Як видно з його способу вислову, добре засвоїв поетику і переважно дбав про милозвучність фрази. Л. Гребінка напевне користувався перекладом П. Куліша – це знати з окремих висловів, але залишався цілком незалежним, зостався собою.

Протилежно до Л. Гребінки, Г. Кочур повністю залежний від Ю. Клена. Уже сказано в названій вище статті, Г. Кочур, переписуючи Кленів переклад, відредагував окремі речення й вислови у згоді з ліпшою українською фразеологією та покращив загальну тональність і милозвучність. Кочурова лексика добірніша й нормативніша за Кленову. Таким чином, на основі адаптації (треба це підкреслити) вийшов суцільний твір із остаточним шліфом саме Г. Кочура. Думаю, що й перший перекладач погодився б з усім тим, що вніс другий у його текст, надаючи йому остаточного, кращого мовного вигляду. Може треба було підписати хочби так: переклад Юрія Клена за редакцією Григорія Кочура. Гадаю, що це найкраща розв'язка після осудливих розмов у Нью-Йорку. Ясна річ, донедавна згадувати ім'я Ю. Клена під радянським устроєм цензура не дозволяла. Еміграційних авторів забороняли навіть за хрущовської відлиги; якщо згадували, то лише як «головорізі» (раніше називали «горлорізами»).

Оскільки я буду порівнювати цей переклад двох осіб, з одного боку, та Гребінки із другого, пропоную назвати перший Кочуровим. Кочурів переклад *Гамлета* – це досі найвищий осяг у відтворенні цього першотвору Шекспіра засобами української мови. Збережено тут і відповідний високий стиль, і метафори та інші тропи. Правдива поезія! Нею буде задоволений, передусім, читач із доброю освітою, з певним знанням світової літератури, охочий до розкриття поетичних таємниць і подібних непересічностей.

Гребінчин переклад, хоч адекватно передає зміст монологу, як і всієї трагедії, зменшує поетичні прикраси, властиві Шекспірові. Це зроблено заради більшої дохідливості змісту в розмові дійових осіб. Таким чином, *Гамлетів* монолог стає ясніший своєю семантикою, приземніший. Гребінчин переклад надається більше для сцени, для слухача, який слідує за розвитком подій у п'єсі. Кочурів текст, навпаки, може кращий для читання очима, з можливими зупинками для роздумів щодо поетичності в реченнях чи фразах, із затримками для глибшого сприймання краси вислову та продовження естетичної насолоди.

На перший погляд ніби прозаїчніший, подекуди з буденною лексикою, Л. Гребінка однак не знижується до простацтва І. Костецького, про що вже йшла мова у згаданій моїй статті.

Перекладач завжди зберігає належний рівень відтворення першотвору, хоч іноді зі зменшеною «поетичністю». Це можна відразу помітити, порівнюючи оригінал із двома перекладами.

Шекспірів першотвір:

Thus conscience does make cowards of us all;
And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'er with the pale cast of thought...⁴

Кочурів переклад:

Так роздум робить боягузів з нас,
Рішучости природжений рум'янець
Блідою барвою вкриває думка...⁵

Гребінчин переклад:

Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій...⁶

Кулішів «рум'янець відваги» перекочував до Клена як «рішенця рум'янець природжений», перетворюючись під пером Кочура в «рішучости природжений рум'янець». У Л. Гребінки «рум'янця» вже немає, натомість постають «яскраві барви нашої відваги». Тямку збережено дуже добре, але висловлено її простіше, сприйнятливіше для слухача. Читач, може, даватиме перевагу «рум'янцеві відваги» й т. п., але для сприймання чи пак засвоєння естетичного елементу треба трохи більше часу, потрібна павза для обдумування. Це щось подібне до праці комп'ютера – на виконання стимулу іноді треба почекати бодай кілька секунд, хоч думкою можна й комп'ютер обігнати. У контексті такого міркування, Л. Гребінка своїм висловом «яскраві барви нашої відваги» має перевагу, якщо слухати його зі сцени, тобто підчас вистави – так само як Кочурів текст може мати свою власну вищість за інших обставин, зокрема за вдумливого читання.

Ще одне порівняння оригіналу з кількома перекладами:

Whether 't is nobler in the mind, to suffer
The slings and arrows of outrageous fortune,
Or to take arms against a sea of troubles,
And by opposing end them?⁷

Кулішів переклад:

Що благородніше в душі: терпіти
Праці і стріли злющої Фортуни,
Чи збунтуватись против моря туч
І бунтуванням їм кінець зробити?

Кленів переклад:

Що для душі шляхетніше: терпіти
всі стріли і каміння злої долі,
чи враз повстати проти моря мук,
їм край поклавши?⁸

Кочурів переклад:

В чім більше гідности: терпіти мовчки
Важкі удари навісної долі
Чи стати збройно проти моря мук
І край покласти їм борнею?¹⁰

Гребінчин переклад:

Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому?¹¹

Порівнюючи, можна зробити висновок, що в Клена майже буквальний переклад: «Що для душі шляхетніше..?» У Кочура, навпаки, відповідний вислів змістовніший: «В чім більше гідности..?» Адже йде мова не про шляхетство як стан, а про якість характеру – людську гідність. Тямка «шляхетний» у значенні «гідний» синонімічно вторинна. Кочур уловив найосновніше і переклав відповідний рядок найкраще. У перекладі Ю. Клена рядки «чи враз повстати проти моря мук, їм край поклавши?» просто не логічні: якщо «край поклавши» вже відбулося (вжито в минулому часі!), то чи треба ще «враз повстати проти моря мук»? Нормально це речення мало б звучати хочби так: «чи, враз повставши проти моря мук, їм край покласти?» Отже, спершу «повстати», а потім унаслідок повстання «край покласти» мукам.

Л. Гребінка, даючи книжну лексему, хоч і поширену, тобто «що благородніше», упорався краще в наступних рядках, де зміст висловлено ясніше, ніж в інших перекладачів, його попередників. Така настанова відчутна не тільки в монолозі, а й у всій трагедії – простішою мовою донести зміст до слухача. Усе це свідчить, що варто було робити дванадцятий переклад п'єси (серед повністю надрукованих – восьмий), де дійові особи говорять майже буденною, але доброю літературною мовою, з виразним колоритом суто-розмовного типу. А такі ідіоматичні звороти, як «коритись долі», «зітнувшись в герці», «наруги часу», – це ідіоми народного мововжитку, дуже близького до народних пісень.

Цю коротку статтю закінчую повним монологом у перекладі Леоніда Гребінки, що промовляє сам за себе:

Гамлет: Чи бути, чи не бути – ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти –
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоті,
А разом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.

І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт;
 Які нам сни присняться після смерти,
 Коли позбудемось земних сует?
 Ось в чім вагань причина. Через це
 Живуть напасті наші стільки літ.
 Бо хто б терпів бичі й наруги часу,
 Гніт можновладця, гордія зневаги,
 Відштовхнуту любов, несправедливість,
 Властей сваволю, тяганину суду,
 З чесноти скромної безчесний глум,
 Коли б він простим лезом міг собі
 Здобути вічний спокій? Хто стогнав би
 Під тягарем життя і піт свій лив,
 Коли б не страх попасти після смерти
 В той край незнаний, звідки ще ніхто
 Не повертався? Страх цей нас безволить,
 І в звичних бідах ми волиєм жити,
 Ніж линути до не відомих нам.
 Так розум полохливими нас робить,
 Яскраві барви нашої відваги
 Від роздумів втрачають колір свій,
 А наміри високі, ледь зродившись,
 Вмирають, ще не втілившись у дію.
 Але тихіші Офелія! Згадай
 Мої гріхи в своїй молитві, німфо.¹²

Примітки

1. Рік народження і рік смерти Л. Гребінки — за статтею Максима Стріхи, «Хто все ж таки переклав 'Гамлета'?» *Прапор*, 1989, ч. 7, стор. 175.
2. *Художня література, видана на Україні за 40 років. 1917–1957*. Склали О. О. Майборода та інші (Харків: Книжкова палата УРСР, 1958), частина перша, стор. 83.
3. *Українська література в загально-слов'янському і світовому літературному контексті*. Ред. Т. Н. Денисова (Київ: «Наукова думка», 1988), том 3, стор. 128.
4. *Shakespeare* (Лондон, 1843). Том 8, стор. 88.
5. *Шекспір*. Том 2 (Київ: «Дніпро», 1964), стор. 411.
6. *Шекспір. Твори в шести томах*. Том 5 (Київ: «Дніпро», 1986), стор. 54.
7. *Shakespeare*, там же, стор. 87.
8. *Шекспір. Гамлет принц Данський*. Переклад П. А. Куліша (Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1899), стор. 71.
9. Юрій Клен. *Твори*. Том 4 (Торонто: Фундація ім. Юрія Клена, 1960), стор. 106.
10. *Шекспір*. Том 2 (1964), стор. 410.
11. *Шекспір. Твори в шести томах*. Том 5 (1986), стор. 54.
12. Там же, стор. 54.